

MARCU MIHAIL DELEANU

UN SECOL DE POEZIE DIALECTALĂ CULTĂ ÎN BANAT

În considerațiile sale asupra literaturii în „dialect” bănățean, Gabriel Țepelea distinge trei categorii ale acesteia: scrieri *populare* (folclorul), *popularizatoare* și *culte* (Țepelea, *Studii*, p. 222). În cele de mai jos ne vom ocupa doar de acestea din urmă.

Deși în presa din Banat se întâlnesc scrieri cu lexic și fonetisme regionale încă înainte de 1894, se consideră că tradiția poeziei dialectale în literatura română începe cu Victor Vlad Delamarina: acum un secol, în numărul 59 din 13 martie 1894, ziarul „Dreptatea” din Timișoara publica poezia acestuia *Toaca la Logoj*.

La puțin timp, redacția revine cu o explicație a folosirii graiurilor în literatură: „[...] în chestie de limbă nu prea încap autorități și teorii savante; aci graiul viu, confirmat prin uz, este suveran. De aceea nici nu mă sustrag de la răspunderea că, contrariu teoriei multor lingviști și la vedere contrariu chiar interesului de unitate și puritate a limbii, m-am suflcat să clintesc puținel din loc stavila înțepenită ce izolează limba ce o vorbește zilnic poporul nostru de cea literară, studiată prin școli și din cărți. Las să prăbușească în vilait șipotul zătorâtelor noastre provincialisme și să fecunde câmpia largă a limbii românești; treaba clasicilor să zmulgă dudaiile și mărăcinile și să le lapede dintre flori și din grâne” (apud Vintilescu, VVD, p. 189).

În același ziar, Valeriu Braniște a întreținut dezbateri în legătură cu introducerea elementului local în limba scrisă, înainte de publicarea poeziei lui Delamarina, fiind un precursor al lui Titu Maiorescu, ale cărui considerații pe această temă l-au consacrat, mai târziu, pe poetul bănățean. În numărul 71/1894 „Dreptatea” publica articolul *Turvin lingvistic*, iar cu multe numere mai înainte un colaborator scria că aceia care nu sunt de acord cu intrarea în limba literară a termenului bănățean *divan (givan)* „taifas” nu știu „cie să fașie când s-astrâng oamenii la givan” și „nu s-or fi prea interesând de zăconul și graiul părimii din Bănat” (Țepelea, *Studii*, p. 235). Braniște a publicat versurile lui Delamarina și în volum: *Poezii. Bănățenești – Întocmiri*, Lugoș, 1902.

Între 1902 și 1905 Valeriu Braniște tipărește, de data aceasta în „Drapelul” din Lugoș, poezii dialectale scrise de George Gârda, al cărui volum, *Bănatu-i fruncea*, apare la Budapesta, în 1908, cu prefața lui Iosif Popovici. În perioada 1903–1911, în „Drapelul” apar versuri și mici proze în grai bănățean semnate de George Cătană, Al. Munteanu și Cassian R. Munteanu.

DACOROMANIA, serie nouă, III-IV, 1998-1999, Cluj-Napoca, p. 27-32

După Unirea din 1918, literatura dialectală cultă este ilustrată prin piese de teatru ale scriitorilor țărani, cu personaje feminine ce vorbesc bănățenește (Țepelea, *Studii*, p. 298). Mai apoi, Ion Curea publică poezii dialectale în „Semenicul” (Lugoj), iar Tata Oancea în „Gura lumii” (Bocșa) și „Vasiova” (Oravița – Timișoara). „Fruncea” îl lansează pe Grigore Bugarin cu *Păstă deal la nana-n vale*, Timișoara, 1938, în deceniul al patrulea afirmându-se și Pia Brânzeu, Mia Cerna, iar mai târziu Nichifor Mihuța.

Tradiția publicistică și editorială a poeziei dialectale culte s-a întrerupt după 1950, graiul bănățean fiind folosit cu intenții artistice mai ales pe scenă, în momente vesele cu monoloage despre *foțbál*, *malagambiști* și alte *comegii*, versificate, printre alții, de un alt fost lugojean (prin adopție), devenit timișorean, Virgil Șchiopescu. Acum literatura dialectală este cultivată în cenecluri ale scriitorilor umoriști, pe la șezători literare și alte întâlniri de acest fel. În ultimul sfert de veac poezia lui Marius Munteanu se ridică mult peste valoarea artistică a „clasicilor” săi înaintași. De câțiva ani Casa de Cultură din Bocșa organizează Festivalul „Tata Oancea” de creație literară și recitare în grai. În 1984 Editura „Facla” reia tradiția editării de poezie dialectală cu placheta *Cântări dă noapce bună* de Marius Munteanu, după ce Gabriel Țepelea alcătuisese, la aceeași editură, antologia *Ano, Ano, logojano*, 1974 (vezi și LR, XXV, 1976, nr. 3, p. 328-331), iar Simion Dima îngrijise în 1972 o bună ediție Victor Vlad Delamarina, *Ăl mai tare om dâ n lume*.

După 1990 o parte a presei din Banat instituie rubrici sporadice pentru creații literare în grai, cel mai activ compartiment al publicisticii care promovează acest fel de literatură fiind emisiunea „Gura satului” de la Radio Timișoara. Colaboratorii acesteia au și tipărit trei volume cuprinzând selecțiuni din textele difuzate: „Gura satului” la Radio Timișoara, Editura „Mirton”, I, 1993 (Ioan Viorel Boldureanu, Ionel Iacob Bencei, Marius Munteanu, Virgil Șchiopescu); II, 1994 (aceiași autori); III, 1996, volum antologic și glosar alcătuit de I. V. Boldureanu, autorilor volumelor anterioare adăugându-li-se Pătru Chira, Ioan Olariu și Ștefan Pătruț. Din 1998, Editura „Dacia Europa Nova” din Lugoj scoate colecția „Grai bănățan”.

Se poate spune că, după Delamarina, poezia dialectală a devenit în Banat o tradiție dezvoltată după principiul modei și modelului cultural. Considerat de către cercetători ca fiind el însuși un răspuns al bănățenilor la succesul lui Coșbuc, Delamarina a primit o replică chiar după prima poezie. „Dreptatea” publica în numărul 66/1894 *Toaca la Săbeș*, adresată lugojenilor „ai lăudăroși” (Vintilescu, VVD, p. 160). Lui George Gârda, cu al său *Bănatu-i fruncea*, i-au răspuns ardelenii prin Traian Russu-Șirianu, al cărui volum *Noi ni-s capu*, 1943, era scris în graiul crișean din zona Aradului. Textul cântecului *Ana Lugojana*, scris, se pare, de Victor Vlad Delamarina, i-a inspirat lui Șirianu poezia *Ana de la Crișana* (Țepelea, *Studii*, p. 307).

Despre poezia dialectală cultă din Banat au scris o serie de cercetători și nume ilustre ale criticii literare, de la Titu Maiorescu la George Călinescu, aspect cunoscut, în general, de intelectualii bănățeni. Mai puțin se cunoaște însă că, după ce în *Opinii fugare și libere despre Banat*, a preluat de la Iosif Popovici ideea *gasconismului* bănățean, prezentă și în istoria sa literară, Călinescu se află la originea doctoratului acordat lui Gabriel Țepelea (Țepelea, *Amintiri*, p. 215) pentru teza *Literatura în grai bănățean. George Gârda și alți continuatori ai lui Victor Vlad Delamarina* (Țepelea, *Studii*, p. 215-319).

Ce nu s-a spus, așadar, și ce ar mai fi de adăugat într-un domeniu în care numărul cercetătorilor și întinderea studiilor parcă depășesc valoarea fenomenului cercetat?

1. În primul rând, se observă că dinspre domeniul lingvisticii un singur cercetător s-a ocupat de poezia dialectală, folosind instrumentele specifice: Lia Magdu, *Normă și dialect în limba scriitorilor bănățeni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Novi Sad, 1980. Concluziile acesteia urmează linia dezbaterilor filologice din „Dreptatea” și a opiniilor lui Titu Maiorescu: „dialectele îndeosebi sunt un izvor de întinerire pentru toată ființarea limbei literare” (Maiorescu, *Critice*, II, p. 385). Poezia dialectală cultă din Banat este subsumată deci limbii române literare, în speță celei a literaturii artistice, fără a fi luată în considerare, pe bună dreptate, de dialectologi, pentru că scriitorii în cauză „au tratat cu discernământ materialul lingvistic pe care li-l pune la dispoziție graiul natal”, în plus neavând „la îndemână semne grafice corespunzătoare pentru notarea fonetismelor respective” (Lia Magdu, *Normă*, p. 101-102). Doar unii pseudolingviști romantici întârziți au pornit de la poezia dialectală în studierea graiurilor din Banat: At. M. Marienescu, în *Dialectul român bănățean*, Lugoj, 1902, citează poeziile lui Delamarina pentru zona Lugojului și schițele cu Iliă Căprariu din Cârnecea pentru zona Oraviței (Țepelea, *Studii*, p. 244). Din punct de vedere lingvistic, poezia dialectală servește doar lucrărilor lexicografice: dicționarul subdialectului bănățean și dicționarul-tezaur al limbii române.

2. În al doilea rând, să reținem că principalii reprezentanți ai poeziei dialectale culte din Banat sunt intelectuali cu o formație culturală panromânească sau chiar europeană: Delamarina a studiat în Lugoj, Craiova, Iași, București, iar Gârda s-a format la Budapesta. Pe de altă parte, este semnificativ că țărani condeieri din Banat nu au aspirat la gloria de scriitor dialectal.

2.1. Reprezentanții celor două categorii socioculturale năzuiau în sens invers mediului pe care îl reprezentau: domnii (ofițeri, avocați, profesori etc.) încearcă intrarea în literatură prin folosirea artistică a graiului de-acasă, iar țărani condeieri se afirmă temeinic în presă și literatură folosind limba literară. Au apărut astfel chiar *arii* culturale distincte: în zona severineană a Lugojului, unde s-a născut și afirmat poezia dialectală cultă, nu prea există condeieri țărani, așa cum în zona cărășeană a Oraviței, cu prelungire pe Valea Bârzavei, de unde a pornit mișcarea țărănilor condeieri, nu s-au prea afirmat reprezentanți ai poeziei dialectale.

2.2. Prin poezia dialectală cultă Banatul se raportează în mod specific la cultura occidentală, în formele ei regionale de manifestare, oamenii de cultură din Banat, școliți la Budapesta sau Viena, cunoscând, spre exemplu, literatura în dialect a popoarelor europene. Simeon Mangiuca citează lucrarea *Saggio sui dialetti gallo-italici*, Milano, 1835, în care Biondelli se pronunța și asupra literaturii dialectale, considerând-o „artificială” (Țepelea, *Studii*, p. 221). Artificioasă din punct de vedere lingvistic este și poezia dialectală a bănățenilor prin supralicitarea, cu efect umoristic, a lexicului regional de proveniență germană sau maghiară, autorii neexprimându-se nici în grai bănățean autentic, nici într-un mod specific statutului lor socioprofesional. În Anglia, Germania sau Italia reprezentanții literaturii dialectale „au scris din diletantism” (Țepelea, *Studii*, p. 223), ca și în Banat. În Provence scriu încă în dialect universitari, profesori, ziariști, muncitori și țărani (Țepelea, *Opțiuni*, p. 337).

3. Condițiile cultural-istorice care au concurat la apariția și afirmarea poeziei dialectale culte au fost riguros cercetate de Tancred Bănățeanu, Gabriel Țepelea, Virgil Vintilescu, Simion Dima și alții.

3.1. S-a spus, pe bună dreptate, că această poezie nu s-a ivit întâmplător la Lugoj, un centru cu puternică tradiție teatrală. Versurile lui Delamarina au un pronunțat caracter de monolog, caracterul lor marcat dramatizant (Dima, *Un umorist*, p. 23, nota 15) fiind intuit de Caragiale atunci când, recitând *Al mai tare om dîn lume*, simțea nevoia să interpreteze: „S-a ridicat de pe scaun și cu mâna arată cum l-a trântit Sandu Blegia pe neamț în țărână” (Dima, *Un umorist*, p. 22, nota 4). Se pare chiar că succesul și cariera artistică a poeziei dialectale au constat în recitare, nu în circulația sub formă tipărită. De aceea putem presupune că poezia dialectală a lui Delamarina poate fi și un reflex al pieselor de teatru cu limbaj pronunțat moldovenesc ale lui Alecsandri, foarte bine cunoscute în Banat. Sub influența Chiriței și a cântecelor comice, bănățenii vor fi compus monoloage în vorbirea locală. Dacă limbajul moldovenesc franțuzit al personajelor lui Alecsandri era demn de reprezentat pe scenă, de ce să nu aibă un statut artistic și graiul bănățenesc germanizant? (Vezi și Țepelea, *Studii*, p. 238, 279.)

3.2. Prin conținut, poezia dialectală din Banat se revendică și din tradiția presei umorist-satirice românești din Austro-Ungaria. Limba acestor publicații avea o accentuată „coloratură regională ardelenescă”, în Transilvania (Livia Grămadă, *Presa satirică românească din Transilvania, 1860–1918*, Cluj, 1974, p. 104) și, evident, bănățenească, în Banat. De la notițe de ziar umoristice în grai bănățean la poezia dialectală cultă după metrica la modă a lui Coșbuc nu era decât un pas, pe care l-a făcut Victor Vlad Delamarina. Publicațiile umoristice grupaseră în jurul lor „intelectuali români cu studii juridice, originari mai cu seamă din Banat [s.n.] și Crișana...” (*ibidem*, p. 13). Cel mai apropiat colaborator al lui Stănescu (întemeietorul presei satirice din Ardeal și Banat) a fost bănățeanul Iulian Grozescu (*ibidem*, p. 17), o lucrare a acestuia fiind declamată de I. Popovici Bănățeanul în februarie 1884, la o serbare la care Victor Vlad recitase din Iosif Vulcan

(Vintilescu, VVD, p. 34). Alt colaborator, doctor în medicină la Viena, Basiliu Petricu, a publicat în Lugoj volumul *Poezii naționale*, 1860.

3.3. Privită ca o desprindere „de sub tutela autoritară și cam rigoristă” a transilvănenilor (Dima, *Un umorist*, p. 11), poezia dialectală din Banat a fost considerată și ca un izvor al „unor studii de dialectologie” (Țepelea, *Studii*, p. 316). Această afirmație poate fi acceptată doar în cazul unor autori ca Marienescu, nu și în cel al lui Gustav Weigand, a cărui lucrare, *Der Banater Dialekt*, din 1896, rezultat al călătoriilor sale în Banat, face parte dintr-un proiect anterior mai larg, ce nu pornește de la și nu are în vedere poezia dialectală. Mai degrabă aceasta se poate explica prin interesul, din ultimul sfert al secolului trecut, pentru dialectele românești din sudul Dunării și pentru graiurile dacoromâne. În preajma publicării primei poezii a lui Victor Vlad Delamarina, Valeriu Braniște reia, în „Dreptatea”, principalele particularități ale graiurilor din Banat, așa cum fuseseră enunțate de Enea Hodoș în prefața culegerii *Poezii populare din Banat*, Caransebeș, 1892. Interesul științific față de subdialectul bănățean a putut fi considerat, în cercurile culturale mai largi, un semnal pentru ridicarea vorbirii în dialect la rangul de limbă a literaturii artistice. Chiar campania de presă care a premers și însoțit publicarea poeziilor lui Delamarina va fi fost un reflex și al interesului pentru cercetarea științifică a graiurilor.

3.4. Apariția poeziei dialectale în Banat trebuie privită și ca o încercare de aducere a graiurilor la nivelul altor componente ale culturii populare, care intraseră deja în centrul de interes al vieții spirituale urbane. Astfel, prin strădaniile compozitorilor și dirijorilor bănățeni, folclorul muzical ajunsese la perfecțiunea artei culte. Portul popular, stilizat sau nu, era etalat la diverse reuniuni și sindrofii ale intelighenței românești, iar călușarul și romana deveniseră dansuri de salon. Atunci de ce n-ar fi avut și graiurile același statut cultural, după model german, italian sau francez?

4. În al patrulea rând, principalii reprezentanți ai poeziei dialectale din Banat au rămas în memoria culturală prin câte o poezie reprezentativă: *Al mai tare om dân lume* – Delamarina, *Că tăt Bănatu-i fruncea!*, eventual și *Izâmbanu* – George Gârda, *Controla* – Tata Oancea, *Pră păriecie* – Nichifor Mihuța etc. Delamarina a creat și un personaj celebru, Sandu Blegia-Tăbăcaru, al cărui specific rezultă nu numai din comportament și scurtele sale replici, dar și din numele inspirat, ales de poet. Acest lucru a fost simțit ca atare de contemporani, replica *Toaca la Săbeș* fiind semnată *Ghiță a lui Costi Zăbăilă, șăgârț dji liedăr în Caran-Săbeș* (apud Vintilescu, VVD, p. 160). În același spirit specific poreclelor și hipocoristicelor din antroponimia bănățeană este creat și *Colă a lu Tutubă*, prezentat de Viorel Boldureanu la Radio Timișoara. Iată care erau, în copilărie, prietenii de joacă ai lui Gârda: Zănovu lu Cantă, Laie lu Cucu, Moisă lu Pășundel, Nicolae lu Tâmburu (Țepelea, *Studii*, p. 251). Procedul artistic al numelor de personaje cu încărcătură umoristică a făcut carieră în literatura dialectală, dacă ne gândim numai la *Nea*

Mărin al lui Marin Sorescu, cu Sucă, Leana lu Zăpăcitu din Capu Satului și alții (în *La Liliaci*, I, p. 63-64, spre exemplu).

5. În momentul de față, cele două direcții tematico-stilistice ale poeziei dialectale din Banat sunt reprezentate, în versuri și în proză, la un nivel ideatic și artistic superior înaintașilor, prin Marius Munteanu – genul liric, duios ironic – și Viorel Boldureanu – epica satirică, șarja social-politică.

ABREVIERI

Dima, *Un umorist* = Simion Dima, *Un umorist duios*, prefață la *Ăl mai tare om dâן lume*, Timișoara, 1972.

Lia Magdu, *Normă* = Lia Magdu, *Normă și dialect în limba scriitorilor bănățeni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Novi Sad, 1980.

Maioreescu, *Critice* = Titu Maioreescu, *Critice*, I–II, București, 1967.

Țepelea, *Studii* = Gabriel Țepelea, *Studii de istorie și limbă literară*, București, 1970.

Țepelea, *Opțiuni* = Gabriel Țepelea, *Opțiuni și retrospective*, București, 1989.

Țepelea, *Amintiri* = Gabriel Țepelea, *Amintiri și evocări*, București, 1994.

Vintilescu, VVD = Virgil Vintilescu, *Victor Vlad Delamarina*, Timișoara, 1967.

Reșița, B-dul Revoluției, 32/6